

BIBLIOTECA ITALIANA

NICCOLÒ
MACHIABELLI
ARTA
RĂZBOIULUI

TRADUCERE DIN ITALIANĂ, NOTE,
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI ȘI INDICE
DE GABRIEL PURGHEL

CRONOLOGIE ȘI CONTROL ȘTIINȚIFIC
DE SMARANDA BRATU ELIAN

CU O PREFAȚĂ
DE CARLO VAROTTI

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

PREZENTA EDIȚIE APARE ÎN COLECȚIA BIBLIOTECA ITALIANA,
COORDONATĂ DE SMARANDA BRATU ELIAN ȘI NUCCIO ORDINE.

DOCUMENTAREA ȘI PREZENTAREA GRAFICĂ: RADU OLTEAN
IMAGINILE ȘI DETALIILE GRAFICE PROVIN DIN OPERE ALE
RENAȘTERII ITALIENE ȘI GERMANE ȘI AU FOST PRELUCRATE DIGITAL.

REDACTOR: VLAD RUSSO
COPERTA: ANGELA ROTARU
MACHETA: RADU GÂRMACEA
CORECTOR: ANCA LĂCĂTUȘ
DTP: DRAGOȘ DUMITRESCU
PRELUCRĂRI DIGITALE: DAN DULGHERU, RADU OLTEAN

Tipărit la Radin Print, prin reprezentatul său exclusiv
pentru România, 4 Colours, www.4colours.ro

NICCOLÒ MACHIAVELLI
L'ARTE DELLA GUERRA

© HUMANITAS, 2022
pentru prezenta ediție în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României — Machiavelli, Niccolò — Arta războiului / Niccolò Machiavelli; — trad. din italiană, note, notă asupra ed. și indice de Gabriel Purghel; cron. și control șt. de Smaranda Bratu Elian; cu o pref. de Carlo Varotti. — București: Humanitas, 2022 — ISBN 978-973-50-7319-0 — I. Purghel, Gabriel (ed. șt.) — II. Bratu Elian, Smaranda (ed. șt.) — III. Varotti, Carlo (pref.) — 32 — 355

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În urmă cu cinci sute de ani, în 1521, era tipărită la Florența *Arta războiului*, singura dintre cele trei mari opere politice ale lui Niccolò Machiavelli care a fost publicată în timpul vieții autorului (*Principele* a fost tipărit în 1532, *Comentariile la prima decadă a lui Titus Livius* au fost tipărite în 1531, după moartea lui Machiavelli în 1527).

Traducerea de față nu e o noutate în spațiul cultural românesc, unde au apărut deja două traduceri relativ recente ale acestui text: cea a lui Alexandru I. Constantin la Editura Antet în 1999 (reeditată de mai multe ori) și cea a lui Lucian Pricop la Editura Cartex în 2017 (reeditată în 2019), însă nici una dintre ele nu e însoțită de un aparat critic detaliat menit să faciliteze înțelegerea textului, care nu de puține ori are un pronunțat caracter tehnic, iar notele explicative care să lămurească numeroasele referințe istorico-militare (trimiteri la personaje și evenimente istorice) sunt răzlețe.

Ediția de referință pe care am întrebuițat-o la alcătuirea traducerii e cea din volumul 3 din Edizione Nazionale, îngrijită de Jean-Jacques Marchand, Denis Fachard și Giorgio Masi (vezi secțiunea *Bibliografie*), care e rezultatul cercetării realizate de un grup de specialiști machiavellieni și care e menită să propună textul definitiv al *Artei războiului*. Bogatul aparat critic al acestei ediții a înlesnit semnificativ sarcina traducătorului, dar, pentru înțelegerea unui text scris în urmă cu cinci sute de ani de un autor ale cărui particularități stilistice și lexicale nu sunt ușor de transpus într-o altă limbă, am consultat și traduceri în franceză realizate de Jean-Yves Boriaud și Toussaint Guiraudet, precum și traducerea în limba

engleză a lui Christopher Lynch (detaliile bibliografice ale acestor volume se regăsesc în secțiunea *Bibliografie*).

În bună măsură, justificările opțiunilor de traducere pe care le-am detaliat în nota introductivă de la *Comentariile la prima decadă a lui Titus Livius* sunt valabile și în cazul de față. Și în *Arta războiului* Machiavelli recurge la o galerie amplă de personaje istorice (lucru care a făcut necesară și alcătuirea Indicelui de nume), în cazul cărora, la fel ca în *Comentarii*, am păstrat forma latină a numelor personajelor și locurilor din istoria romană, dacă acestea au un echivalent în limba română (de ex. Cezar, Pompei etc.). O particularitate a scriiturii lui Machiavelli, prezentă și în *Comentarii*, e aceea de a folosi un nume modern pentru popoare din Antichitate: de exemplu, galii sunt numiți invariabil „francezi“, iar etruscii, „toscani“. Am marcat în notele explicative toate aceste „abateri“, dar în text am păstrat această manieră idiosincronică așa cum este în original, pentru că socotim că nu e vorba de o confuzie, ci de o decizie însușită programatic de Machiavelli, pentru care aceasta era doar o modalitate prin care să le aducă aminte concetățenilor săi că sunt urmașii romanilor, care erau superiori francezilor/galilor, și că trebuie să reinstaureze rânduielele și instituțiile romane pentru a recupera prestigiul pe care îl pierduseră.

Machiavelli folosește intens surse antice atât pentru relatarea unor evenimente istorice din Antichitate, cât și pentru a prezenta strategii și tehnici militare, iar în *Arta războiului* autorii de la care a preluat cu predilecție sunt Vegetius și Frontinus. Deși acești doi autori nu sunt pomeniți în text, studiul clasic al lui Laurence Arthur Burd (*Le fonti letterarie di Machiavelli nell'Arte della guerra*) dovedește fără tăgadă utilizarea acestor surse, precum și a unor istorici antici precum Polybios, Plutarh și Titus Livius, de ale căror istorii Machiavelli se folosise deja în *Comentarii*. Toate sursele și pasajele din text care fac trimitere la ele, așa cum au fost identificate de Burd, au fost preluate de edițiile amintite mai sus (atât de cea de referință în italiană, cât și de traducerile în franceză, respectiv engleză), și am folosit acest aparat critic în notele explicative ale acestei ediții, identificând pasajele din traducerile în limba română ale istoricilor antici acolo unde ele au fost disponibile (lista cu titlurile lucrărilor consultate se regăsește în secțiunea *Bibliografie*).

Dar *Arta războiului* este în primul rând un tratat militar în care autorul analizează felul în care trebuie recrutați și înarmați soldații, cum trebuie organizați și antrenați, cum trebuie fortificate cetățile, ce strategii și ce mașinărie trebuie întrebuintate în asedii și în apărarea împotriva asediaților și, deși aparatul critic pe care l-am consultat în edițiile amintite mai sus e unul foarte generos în explicații, îi rămân recunoscător domnului Andrei Pogăciș pentru ajutorul acordat în deslușirea unor termeni ce țin de tehnica militară și identificarea echivalentului corect din limba română.

Totodată, expresivitatea și limpezimea în limba română a traducerii de față ar fi fost mult mai sărace dacă n-aș fi beneficiat de sprijinul neobosit și încrederea doamnei Smaranda Bratu Elian și de atenția și sfaturile domnului Vlad Russo, cărora le rămân recunoscător.

G.P.

BIBLIOGRAFIE

Ediții și traduceri ale Artei războiului:

- Opere:* Machiavelli, Niccolò, *L'arte della Guerra. Scritti politici minori* (în *Edizione nazionale delle opere di Niccolò Machiavelli. Sezione I. Opere politiche*, vol. 3), a cura di Jean-Jacques Marchand, Denis Fachard, Giorgio Masi, Salerno Editrice, Roma, 2001.
- Boriaud:* Nicolas Machiavel, *L'art de la guerre*, Éditions Perrin, Paris, 2011, traducere și note de Jean-Yves Boriaud.
- Guiraudet:* Nicolas Machiavel, *L'art de la guerre*, Flammarion, Paris, 1991, traducere de Toussaint Guiraudet.
- Lynch:* Niccolò Machiavelli, *Art of War*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 2003, traducere și note de Christopher Lynch.

Machiavelli – alte scrieri:

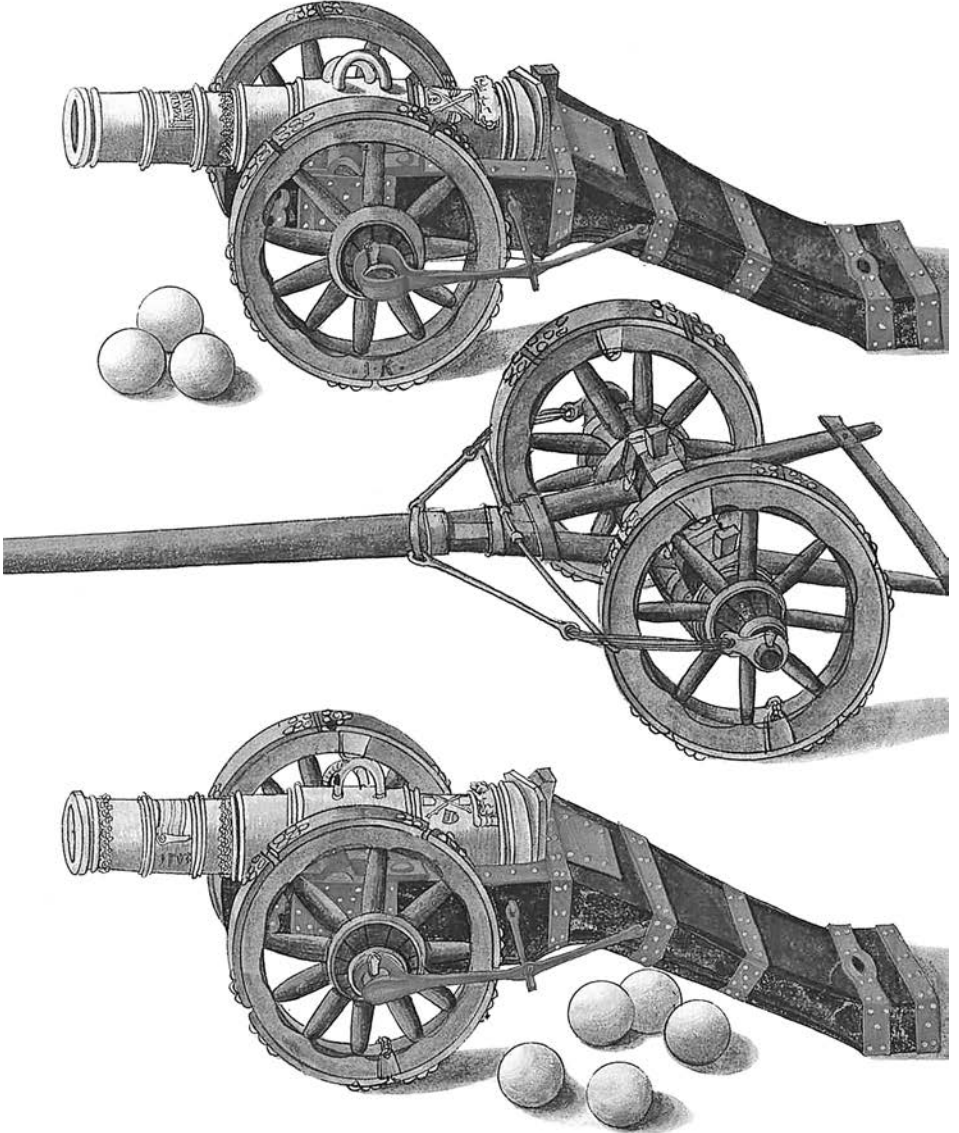
- Com.:* Machiavelli, Niccolò, *Comentarii la prima decadă a lui Titus Livius*, trad. rom. Gabriel Purghel, Humanitas, București, 2019.
- Princ.:* Machiavelli, Niccolò, *Principele*, trad. rom. Nina Façon, Humanitas, București, 2006.
- IF:* Machiavelli, Niccolò, *Istoriile florentine*, trad. rom. Nina Façon, Editura Științifică, București, 1968
- Scrisori:* Machiavelli, Niccolò, *Lettere/Scrisori*, trad. rom. Smaranda Bratu Elian, Humanitas, București, 2016.
- Martelli:* Machiavelli, Niccolò, *Tutte le opere*, a cura di Mario Martelli, Bompiani, Milano, 2018 (prima ediție 1971).

Bibliografie secundară:

- Aristotel*: Aristotel, *Politica*, trad. rom. Raluca Grigoriu, Paideia, București, 2001.
- Caesar*: Caius Iulius Caesar, *Războiul galic. Războiul civil*, trad. rom. Janina Vilan Unguru și Elisabeta Poghirc, Editura Științifică, București, 1964.
- Curtius Rufus*: Curtius Rufus, Quintus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, 2 vol., trad. rom. Constantin Gerota, Minerva, București, 1970.
- Dante*: Dante Alighieri, *Divina Comedie*, trad. rom. Eta Boeriu, ELU, București, 1965.
- D. Laertios*: Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, trad. rom. C.I. Balmuș, Polirom, Iași, 1997.
- Diodor Sic.*: Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, trad. rom. Radu Hîncu și Vladimir Iliescu, Editura Sport-Turism, București, 1981.
- Diodor*: Diodorus Siculus, *The Persian wars to the fall of Athens; books 11-14.34 (480-401 BCE)*, trans. by Peter Green, University of Texas Press, Austin TX, 2009.
- Frontinus*: Frontinus [Sextus Iulius Frontinus], *Stratagems. Aqueducts of Rome*, trad. eng. C.E. Bennett, Mary B. McElwain, Loeb Classical Library 174, Harvard University Press, Cambridge, 1925.
- Guicciardini*: Guicciardini, Francesco, *Storia d'Italia*, în *Opere*, vol. 2-3, a cura di Emanuela Lugnani Scarano, UTET, Torino, 1981.
- Herodian*: Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, trad. rom. Radu Alexandrescu, Editura Academiei RPR, București, 1960.
- Herodot*: Herodot, *Istoriei*, vol. 1-2, trad. rom. Felicia Vanț-Ștef și Adelina Piatkowski, Editura Științifică, București, 1964.
- Iosephus*: Flavius Iosephus, *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, trad. rom. Gheneli Wolf și Ion Acsan, Ed. Hasefer, București, 1997.
- Ovidiu*: Ovidiu [Publius Ovidius Naso], *Metamorfoze*, trad. rom. David Popescu, Editura Științifică, București, 1959.
- Plutarh*: Plutarh, *Vieți paralele*, vol. 1-5, trad. rom. N. I. Barbu, Editura Științifică, București, 1960-1971.
- Polybios*: Polybios, *Istoriei*, vol. 1-3, trad. rom. Virgil C. Popescu și Adelina Piatkowski, Editura Științifică, București, 1966-1995.

- Sallustius*: Caius Sallustius Crispus, *Opere*, trad. rom. Nicolae Lascu, Editura Științifică, București, 1969.
- Seneca*: Seneca, Lucius Annaeus, *Despre mânie = De ira*, trad. Ioana Costa, Vichi-Eugenia Dumitru, Ștefania Ferchedău, Ed. Seneca Lucius Annaeus, București, 2014.
- Suetoniu*: Suetoniu [Gaius Suetonius Tranquillus], *Viețile celor doisprezece Cezari*, trad. rom. Gheorghe Ceaușescu, RAO, București, 1998.
- Tacitus*: Tacitus, *Opere*, vol. III – *Anale*, trad. rom. Andrei Marin, Editura Științifică, București, 1964.
- Titus Livius*: Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. 1-5, trad. rom. Janina Villan, Fl. Demetrescu, Paul H. Popescu, Editura Științifică, București, 1959–1963.
- Tucidide*: Thucydides, *Războiul peloponezic*, trad. rom. N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966.
- Vegetius*: Vegetius [Publius Vegetius Renatus], *Epitome of Military Science/ Epitoma Rei Militaris*, trad. Nicholas P. Milner, Liverpool University Press, Liverpool, 2001 (prima ed. 1993).
- Xenofon, Cyrus*: Xenofon, *Viața lui Cyrus cel bătrân, întemeietorul statului persan*, trad. rom. Maria Marinescu-Himu, Editura Științifică, București, 1967.

ARTA RĂZBOIULUI

PREFAȚĂ

de Niccolò Machiavelli

Cetățean și secretar florentin¹

Despre cartea asupra artei războiului

Lui Lorenzo di Filippo Strozzi²,

nobil florentin

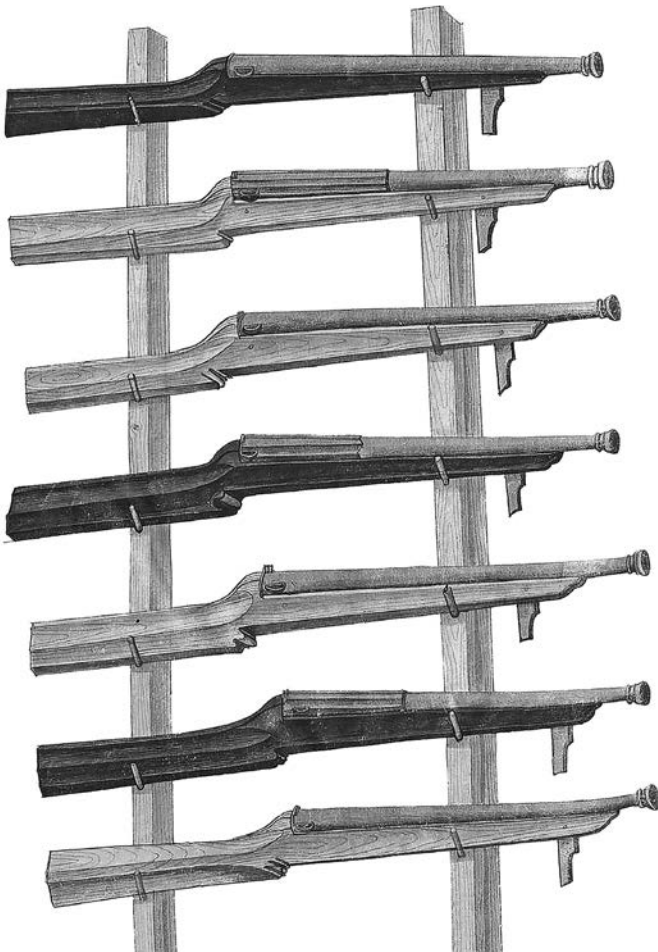
Mulți au fost și sunt în continuare de părere, Lorenzo, că nu există nepotrivire, nici deosebire mai mare decât aceea dintre viața civilă și cea militară. Din această pricină, când cineva hotărăște să îmbrățișeze meseria armelor, se întâmplă adeseori nu numai să-și schimbe de îndată veșmintele, ci și să se înstrăineze de obiceiurile, deprinderile, vorbirea și de traiul din cetate; pentru că cine vrea să fie oricând pregătit și gata de luptă nu socotește că poate purta veșminte civile, și, de asemeni, cine socotește comportamentul în civilie efeminat și obiceiurile lui nepotrivite acțiunilor sale nu poate să le mai practice; la fel, păstrarea înfățișării și vorbeii obișnuite nu poate să-i mai pară potrivită celui care vrea să bage frica în alții cu barba și sudalmele lui. Iar vremurile noastre ne arată că această părere este mai mult decât adevărată.

Dar dacă ne uităm la rânduielile străvechi vedem că pe atunci nu exista vreo unire ori potrivire mai mare decât cea între viața civilă și cea militară, în mod necesar intim legate între ele; iar aceasta pentru că toate îndeletnicirile rânduite într-o cetate în vederea binelui comun al locuitorilor, toate rânduielile instituite pentru ca ei să trăiască cu teamă de legi și de Dumnezeu ar fi fost neputincioase dacă nu s-ar fi pregătit apărarea lor; iar când apărarea e bine întocmită, ea le ține în viață și pe celelalte, chiar când ele nu sunt bine întocmite. Și invers: fără ajutor militar

rânduielele bune cad în neorânduială, la fel cum ar cădea în paragină încăperile împodobite cu aur și nestemate ale unui măreț palat regal, dacă el n-ar avea acoperiș, drept care ele n-ar avea nimic deasupra care să le ferească de ploaie. Iar acolo unde, în privința celorlalte rânduiele, cetățile sau regatele își dădeau mare silință să-i țină pe oameni încrezători, pașnici și cu frică de Dumnezeu, în privința armatei silința era îndoită; căci în cine altcineva poate să-și pună mai multă nădejde patria decât în cel ce jură să moară pentru ea? Cine poate iubi pacea mai mult decât cel care poate fi vătămat doar de război? Și cine are mai multă frică de Dumnezeu dacă nu cel care, înfruntând în fiecare zi nenumărate primejdii, are mai multă nevoie de ajutorul lui? Această necesitate, bine înțeleasă de către cei care dădeau legi imperiilor și de cei însărcinați cu pregătirea armatelor, făcea ca viața soldaților să fie lăudată de ceilalți oameni și să fie urmată și imitată cu sârguință. Dar cum rânduielele militare s-au stricat de-acum cu totul, îndepărtându-se mult de cele antice, au luat naștere aceste opinii dăunătoare care-i fac pe oameni să urască viața militară și să evite legăturile cu cei care o practică. Iar cum, pornind eu de la cele văzute și citite de mine³, socotesc că nu e cu neputință să întorcem armata la rânduielele străvechi și să-i redăm ceva din vitejia trecută, pentru a nu-mi irosi acest răgaz nefăcând nimic, am hotărât să aștern pe hârtie, spre satisfacția celor care iubesc isprăvile antice, cum văd eu arta războiului. Și, chiar dacă e lucru îndrăzneț să tratezi un subiect care nu ține de meseria ta, eu unul cred totuși că nu e greșit să încerc în cuvinte ceea ce mulți, cu mai mare fală, au izbutit cu fapta, fiindcă greșelile pe care, poate, le-aș face eu în scris pot fi îndreptate fără a dăuna nimănui, pe când cele făcute de ei prin fapta lor nu pot fi recunoscute decât odată cu ruina-rea imperiilor.

Prin urmare, judecă dumneata, Lorenzo, valoarea străduințelor mele și hotărăște ocară sau laudele care, potrivit judecății

dumitale, ți se pare că le merită. Ți le trimit dumitale pentru a-mi arăta astfel recunoștința pentru binefacerile făcute mie, chiar dacă priceperea mea nu e pe măsura lor, și, întrucât există obiceiul de a-i onora cu asemenea opere pe cei care strălucesc prin noblețe, bogăție, cuget și generozitate, deoarece știu că, dacă în ce privește bogăția și noblețea ai puțini egali, în privința cugetului și a generozității ai încă și mai puțini.

CUPRINS

INTRODUCERE DE CARLO VAROTTI	5
CRONOLOGIE	31
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	51
BIBLIOGRAFIE	55
ARTA RĂZBOIULUI	59
PREFAȚĂ	61
CARTEA ÎNTÂI	65
CARTEA A DOUA	101
CARTEA A TREIA	141
CARTEA A PATRA	170
CARTEA A CINCEA	188
CARTEA A ȘASEA	208
CARTEA A ȘAPTEA	239
FIGURI	269
NOTE	279
INDICE DE NUME	315